

נדרי צדקה ותענית

[א]

אין ראוי לעשות נדרים

וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש: (בראשית פרק כח, כ)

הגנות בנדריים

כתוב בשו"ע (יו"ד רג, א-ה) אל תהי רגיל בנדריים. כל הנודר, אף ע"פ שמקיימו, נקרא רשע ונקרא חוטא. הנודר כאילו בונה במה בשעת איסור הבמות, והמקיימו כאילו הקריב עליה קרבן, שטוב יותר שישאל על נדרו. והני מילי בשאר נדרים, אבל נדרי הקדש מצוה לקיימן, ולא ישאל עליהם אלא מדוחק. ממשיך המחבר: צריך לזוהר שלא ידור שום דבר, ואפילו צדקה אין טוב לידור, אלא אם ישנו בידו יתן מיד, ואם לאו, לא ידור עד שיהיה לו. ואם פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם, יאמר בלא נדר. מסיים המחבר שבעת צרה מותר לנדור.

נדר בעת צרה

מקור הסוגיא הוא בנדריים (ט, א) טוב אשר לא תדור משתידור ולא תשלם, טוב מזה ומזה שאינו נודר כל עיקר דברי ר' מאיר, רבי יהודה אומר טוב מזה ומזה נודר ומשלם. והק' בתוס' (חולין ב, ב) מהא דכתיב וידר יעקב נדר, וכתיב (יונה ב) את אשר נדרתי אשלמה, ותי' דבשעת צרה שרי, כדאמרינן בבראשית רבה וידר יעקב נדר לאמר, לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרה.

התרה לנדר שהודר בעת צרה

כתב הרמ"א (יו"ד רכה, מה) וז"ל וכן נדר שנדר בשעת צרה, אין להתיר אלא לצורך מצוה או לצורך גדול, כמו נדר על דעת רבים, ומיהו אם התירו בדיעבד מותר.

נדר על דעת רבים

מקור הדין הוא בשו"ת בנימין זאב (סי' רסו הובא בדרכי משה) שכתב ראובן שנדר בעת צרה אין להתיר לו, דנדר דהודר בעת צרה אין לו התרה, ומביא ראיה מהרא"ש שנדר שהודר על דעת חבירו אין מתירין לו אלא בפניו ממש, דאם מתירו שלא מדעתו ממש נעשה כגוזלו, ומדאמרינן דנעשה כגוזלו יש ללמוד דגם מי שנדר בעת צרה ונענה וניצל מאותה צרה שה' יתברך ענהו, ואם אחר כך ישאל על נדרו הרי הוא כגוזל וגונב דעת עליונה, שה' יתברך עשה לו טובה והצלחה, והטוב יקבל והנדר לא יקיים.

וכתב הד"מ לעיין בריש הסימן (אות ד) דמשמע מתשובת הרמב"ן (סימן רנ"ג) דיש לו התרה, ולכן פסק שאם התירו בדיעבד הוי מותר. כוונתו למש"כ בשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן) שנשאל ממי שהיה חולה, ונדר שלא יאכל גבינה לעולם, מפני שהיא רעה לחליו, ועכשיו מתחרט מן הנדר אם מתירין אם לאו. ופסק שאין לו היתר בחרטה, אם אין לו פתחים ממקום אחר, לפי שאין פותחין בחרטה, אלא אם היא חרטה דמעיקרא. וזה ודאי בשעת הנדר שנדר, צריך היה לאסור הגבינה על עצמו, מפני שהיא רעה לו, אלא שעכשיו, מתאוה לו, ורוצה להתירה, ולפיכך אין לו היתר, אלא בפתחים אחרים.

הש"ך (ס"ק קח) תמה על הד"מ דמה ענין תשובת הרמב"ן לנדר בעת צרה, דנדר בעת צרה היינו כמ"ש בתשובת בנימין זאב, דומיא דוידר יעקב נדר אם יהיה אלקים עמדי וכו', וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, או כמ"ש בתשובת מהר"ם פאדווא"ה (סי' עב) באחד שנדר בעת צרה שאם יצא מבית האסורין ילך לא"י, משא"כ בנדר בחליו שלא לאכול גבינה מפני שרעה לו. וכן לפי הטעם שכתוב בתשובת בנימין זאב, דנדר בעת צרה אין לו התרה משום דהנודר על דעת חבירו שעשה לו טובה אינו יכול להתיר בלא דעתו, ק"ו לגבוה שענהו בעת צרה דאין לך עשה לו טובה יותר מזה, וזה לא שייך בנדר מגבינה בחליו, ולכן פסק הש"ך דגבינה וכה"ג יכול להתיר אפילו לכתחלה, אבל בנדר בעת צרה אפילו בדיעבד אינו מותר.

סכנה

הש"ך מציין לשו"ת מהר"ם מיניץ (סימן עט) שהוא פסק שנדר שהודר בעת צרה יש לה התרה. אבל עי"ש שמביא בשם רבי יהודה החסיד, שכל מה שאדם נודר בחליו או בעת צרתו כדי שינצל, אין להתירו כלל, אף על גב שלא קיבל עליו בלשון נדר, נדר גדול הוא, ועובר בלא יחל דברו. וגם אמר ששמע מפי הרי"ח דסכנה הוא להתיר נדרו שקבל עליו בחליו או בעת צרה.

חילוק בין קרבן לצדקה

והרמב"ן (שם) תי' (על הקושיא מיעקב אבינו) שלא אסרן אלא בקדשי מזבח, שמא יבאו לידי תקלה, ואין בקרבנות צורך לגבוה כדכתיב "הנה שמוע מזבח טוב", אבל לצדקה ולהפריש עישור לעניים, ואין צריך לומר לקיים מצות, שנשבעין ונודרין כדתנן (אבות פ"ג) נדרים סייג לפרישות. והרשב"א (נדרים ט, א) כ' לפי שאותו נדר אינו נדר גמור אלא נדבה והודאה, וצ"ע בכוונתו.

בשו"ת רדב"ז (ג, תמא) תי' שלא נאמרו הדברים אלא בנדבה ונדר שאינו מקיים בה מצוה, כגון קרבנות שאינו מחויב בהם מן הדין אלא עתה בא להתחייב, דבהכי פליגי ר"מ ור"י, אבל צדקה הוא מצות עשה שהוא מחויב בה, ומנין שנשבעין לקיים את המצוה לזרוזי נפשיה דכתיב נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, לפיכך אם רואה עצמו מתרשל במצות הצדקה, מצוה עלינו לומר הרי עלי כך וכך לצדקה כדי לזרז עצמו ולא יכול לחזור בו, או שיאמר הרי זו לצדקה. ואם רואה עצמו זריז ונשכר במצות הצדקה אז טוב לו שיתן אותה בלא קבלת נדר או נדבה.

[ויש להעיר שהרי החיוב צדקה אינו אלא כשעני לפניך, א"כ הנדר לא קשור להמצוה, וצ"ל שאם יש לו קשיים במצות צדקה אז אם ינדור על סכום מסויים כשיגיע העני יהיה לו מה לתת, שירגיש שהוא כבר התחייב לתת מעות זו לצדקה. אבל עדיין צ"ע שאם נדר ויש עניים אז חייב לקיים נדרו מיד, ומה יעזור לו כשיגיע שוב עני, וצ"ע].

היתר לנסות את ה' בצדקה

עוד כתב הרדב"ז לחלק בין צדקה לקרבן, שהרי לא הותר הנסיון במצוה מן המצוות אלא במצוות צדקה, והאומר סלע זה לצדקה כדי שיחיה בני הרי זה צדקה, דכתיב ובחננוני נא בזאת, והמעשר היינו הצדקה, וטעמא דמילתא משום תקנת העניים. ואם הנסיון שהוא אסור מן התורה דכתיב לא תנסון וכו', התירו הכתוב מפני תקנת העניים, הנדר שאינו אסור אלא משום דילמא אתי לידי תקלה אינו דין שיהא מותר מפני תקנת העניים.

דברי הרדב"ז הם דלא כמ"ש בספר החינוך (מצוה תכד) שהטעם שמותר לנסות ה' בזו, כענין שכתוב (משלי יט, יז), "מלוה ה' חונן דל", כלומר, שהודיענו האל ברוך הוא כי בפרנסנו משרתי ביתו במעשר נמצא התועלת והברכה בממונו על כל פנים, ולא יעכב זה שום דבר חטא ועון. וטעם איסור הנסיון במצוות, מפני ששכר מצוות אינו בעולם הזה, וכמו שדרשו זכרונם לברכה בריש מסכת עבודה זרה (ג, א), היום לעשותם (דברים ז, יא) ולמחר, כלומר לעולם הבא, ליטול שכרם. ולפי החינוך זה היתר מיוחד לנסות ה', משום שבמעשר יש התועלת בממונו עכ"פ, וא"א ללמוד מכאן לענין להכניס עצמו לחשש שיעבור על נדרו.

מגבית

לאור האמור יש להסתפק על מה סמכו שעושים "מגבית" (אפיל) בשבתות לעניני צדקה, הרי אינו מן הראוי לנדור לצדקה. ובשלמא לפי השיטות שכל האיסור אינו אלא בקרבנות ולא בצדקות ניהא, אבל אם נאמר ששייך גם בצדקה קשה.

אבל יש לדון האם יש במה שפוסק לצדקה במגבית משום נדר, שהרי אינו אומר הרי עלי ליתן כך וכך לצדקה, אלא נוקט בסכום. אלא דיש לטעון שהרי אם נקט סכום ע"כ שכבר החליט בדעתו לתת סכום זה לצדקה א"כ שוב יש כאן משום נדר לצדקה, אלא דיש לדון האם נדרי צדקה חלים במחשבה, או שצריך להוציא הנדר בפיו כמו בנדרי איסור.

נדרי תענית וצדקה במחשבה

והנה בגמ' (שבועות כו, ב) כתוב אמר שמואל גמר בלבו צריך שיוציא בשפתיו, שנאמר לבטא בשפתים, ומק' מהא דתניא מוצא שפתיך תשמור ועשית, אין לי אלא שהוציא בשפתיו גמר בלבו מנין, ת"ל כל נדיב

לב, ומשני שאני התם דכתיב כל נדיב לב. מבואר בגמ' שיש הבדל בין נדר בעניני חולין לבין נדר קרבן, האם מועיל במחשבה.

ונחלקו הראשונים מה הדין לענין נדרי תענית וצדקה האם מועיל במחשבה. התוס' (ע"ז לד, א) הביא שמעשה בא לפני ר"ת באחד שעשה הרבה תעניות ולא קבלם מאתמול, ואמר ר"ת כי לא הפסיד תעניותיו, כי מאחר שהיה בדעתו להתענות היינו גמר בלבו והוי בכלל נדיב לב, דאמר דגמר בלבו אף על פי שלא הוציא בשפתיו, והא דבעו שמואל ור' יוחנן קבלה היינו לכתחלה.

גם הרא"ש (תענית פ"א סי' יג) הביא דברי ר"ת שאע"פ דקאמר לענין שבועה שלא מהני גמר עד שמוציא בשפתיו, דכתיב לבטא בשפתים, אבל כמו גבי צדקה דרשינן מוצא שפתיך תשמור ומועיל גמר בלבו, ה"ה גבי תענית, והא דבעיא קבלה בתפלת המנחה אינו אלא דין לכתחלה. אבל כתב הרא"ש שלישינא דגמרא לא משמע הכי מדקאמר כל תענית שלא קבלו עליו מבעוד יום לא שמיה תענית, משמע שאין שם תענית עליו כלל להתפלל ענינו ולצאת ידי נדרו, וכ' הרא"ש דראיית ר"ת לא היתה אלא למי שהרהר קבלת תענית בלבו בתפלת מנחה ולא הוציאו, מדהביא ראייה מנדיב לב ומצדקה דמחשבת הלב הוי כאילו הוציאו בפיו, אבל לא עדיף הרהור שיוצא כל היום יותר מהוצאת פיו, ואם הרהר בשעת תפלה לענין זה ראייתו טובה ונכוחה וקרינא ביה שפיר קבלה עליו.

אבל לכאורה הרא"ש סותר משנתו, שבשו"ת הרא"ש (כלל יג סימן א) כתוב וז"ל, אם קנאו על דעת שיעשה הקדש, ולא הוציא בפיו כלום, הוי דברים שבלב, ואמר בפרק שלישי דשבועות (כו, ב) אמר שמואל גמר בלבו, צריך להוציא בשפתיו, איתביה מוצא שפתיך וכו', כל נדיב לב, ומשני שאני התם, דכתיב כל נדיב לב וכו'.

ועי' בט"ז (או"ח תקסב, ח) על הא דכתב השו"ע (שם סעי' ו) שאם הרהר בלבו שהוא מקבל תענית למחר, הוי קבלה, והוא שיהרהר כן בשעת תפלת המנחה אם הרהר בלבו, הק' כנ"ל שהרא"ש והטור סתרי דברייהם. ותי' דהרא"ש וטור הסכימו לפסק דר"ת לענין תענית, משום דבתענית הוא נחשב ממש כקדשים, דהא תענית במקום קרבן שהוא מקריב גופו לשמים, עדיף מצדקה שהיא לצורך הבריות. וראיה לזה מדברי הרא"ש פ"ק דתענית שהביא שם דברי הראב"ד שכתב וקבלת תענית אינו אלא לצדקה כאלו מתנדב מחלבו ודמו לגבוה כו', וחלק שם הרא"ש עליו אמ"ש דהוה כצדקה דהיינו יש לו פדיון, אלא דוקא בגופו משלם דכן נדר את גופו, דעכ"פ הוה תענית במקום קרבן, ע"כ הכריע כאן שפיר דילפינן לענין תענית מנדר דקדשים, ומהני הרהור, משא"כ בחו"מ (סימן רי"ב) לענין צדקה, הכריע שאינו כקרבן.

להלכה

בשו"ע (חו"מ ריב, ח) כותב המחבר וז"ל: קנה קרקע אדעתא שיעשנו הקדש ולא הוציא מפיו כלום, י"א דכיון שגמר בלבו לתת לצדקה חייב ליתן, ויש מי שאומר דאף על גב דכתיב כל נדיב לב עולות חולין מקדשים לא ילפינן, והאינדא כל הקדש יש לו דין חולין שאין הקדש עתה לבדק הבית ואינו אלא לצדקה, הילכך כל שלא הוציא בשפתיו אינו כלום. וכתב הרמ"א שיש להחמיר כסברא הראשונה.

ואילו ביו"ד (רנח, יג) כתוב וז"ל אם חשב בלבו ליתן איזה דבר לצדקה, חייב לקיים מחשבתו ואין צריך אמירה, אלא דאם אמר מחייבין אותו לקיים. וי"א דאם לא הוציא בפיו, אינו כלום. והעיקר כסברא הראשונה.

ובהגהת הגרע"א מסביר דכאן ביו"ד לא מיירי רק לענין הדין אם עליו חיוב לקיים נדרו, משו"ה כ' דהעיקר כסברא הראשונה דמחוייב לקיים נדרו, אבל בחו"מ מיירי לענין אם מוציאים ממנו בדיינים אם הודה שחשב כן בלבו, משו"ה כ' ויש להחמיר להורות דאין כופין אותו כמו כל ספק ממון.

החלטה או נדר במחשבה

ולפי"ז קשה כנ"ל איך מותר לעשות מגבית, הרי אינו ראוי לנדור, וע"י פסיקתו יש כאן נדר, משום דחוששין לשיטת ר"ת שנדרי צדקה הוי במחשב.

והנה יש להסתפק בזה שנדרי צדקה חלים במחשבה האם די בזה שמחליט בלבו לתת, או דילמא שצריך לחשוב בלבו "הריני מקבל על עצמי סך זה לצדקה". ועי' במשנה ברורה (סימן תקסב, ל) שכתב להדיא שצריך להרהר בלשון זה שהוא מקבל, אבל מה שבדעתו להתענות לא מיקרי קבלה, ויכול לחזור. ולפי"ז י"ל שמה שפסק במגבית אין עליו דין נדר, וממילא אין כאן איסור.

אבל לכאורה ברמ"א מבואר לא כך, שהרי כתב (יו"ד רג, ד) וז"ל: ואם פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם, יאמר בלא נדר. הרי דמיירי בפסיקה בעלמא, ובכל זאת כתב שצריך לפרש דהוי בלי נדר, וע"כ משום דס"ל שדי בהחלטה כדי שיתחייב בתורת נדר. וכן משמע בלשון ר"ת וז"ל: כי מאחר **שהיה בדעתו להתענות** היינו גמר בלבו והוי בכלל נדיב לב, משמע שאינו צריך לחשוב "לשון" של נדר, א"כ הדרא קושיא לדוכתיה על מה סומכין לעשות מגבית. וגם במשנ"ב עצמו (סימן תרצד, ו) משמע שאינו צריך לחשוב בנוסח הריני מקבל וכו', וז"ל: כתב ב"י בשם הגהת אשרי דמעות שחשב בלבו לחלקם לעניים ביום פורים אינו רשאי לשנותו, והטעם דס"ל דצדקה יש לו דין הקדש, וחייב לקיים מחשבתו אף שלא הוציא בשפתיו, וצ"ע.

שוב מצאתי בריטב"א (נדרים י, א) אחרי שהביא תירוצם של תוס' שמותר לנדור בעת צרה כתב וז"ל: ומפני זה נהגו במקצת מקומות ליתן צדקות ושמן למאור בראש השנה ויוה"כ בלבד, לפי שהוא יום הדין שספרי חיים ומתים פתוחים לפניך יתברך והוי עת צרה. ובשאר מקומות שנהגו לידור צדקות בשבתות וימים טובים, יש ליישב מנהגן שעושים כן מפני שיש מעצור לעניים, ואם לא ידרו להם היום שהוא יום כנופיא לא יהיה עניים די צרכם, ולפיכך סומכין להקל בדבר מפני מחסור העניים שעומדים בצער, ובפירושו למס' חולין (ב, א) הוסיף דמשום כך הוי כעת צרה. ולפי"ז י"ל שמה"ט נהגו לעשות מגביות בשבתות.

בלי נדר

יש עצה שגייד שיתן הסכום בלי נדר ואז לא יהיה לו בעיא בעשיית נדר, אבל ראיתי בספר תשובות והנהגות (כרך ב ס' תעו) שכותב שנהגו בביהכ"נ שלו (כמו שנהגו בהרבה מקומות) שבשעה שכל אחד עולה לתורה ונודב בשביל "מי שבירך" לומר המלים "בלי נדר מתנה", והטעם כדי שלא להכשיל באיסור נדר את הנודרים ולא משלמים. אבל כתב שלדעתו גם בזה לא יצאנו מידי מכשול, שאע"פ שמרגלא בפומא דאינשי שבזה אין עליהם שום התחייבות, אבל נראה דאף שאין כאן נדר, מ"מ התחייבות לצדקה יש כאן, ואין בדבריו אלא להצילו מאיסור נדר, אבל לא פטר עצמו מהתחייבות ד"כל היוצא מפיו יעשה". וכתב שאולי מדינא באמירת בלי נדר הוי כמפרש שלא יהיו עליו שום התחייבות מדין תורה.

ויש להעיר על דבריו ממ"ש הרמ"א (יו"ד רג, ד) וז"ל ואם פוסקים צדקה וצריך לפסוק עמהם, יאמר "בלא נדר", הרי לן שבאמירת בלי נדר אין איסור "לנדור".

[ב]

פיו ולבו שווין

טעות בנדרו

כתב הרמ"א (יו"ד רנח, ב) שאם רצה לומר על סלע זה (סלע זו לצדקה), והוציא בשפתיו על אחר, הוי טעות ואינו כלום. וכתב הש"ך שאותו שהוציא בפיו בטעות אינו לצדקה, אבל אותו שחשב בלבו חייב ליתן לצדקה, כדלקמן סעיף י"ג בהג"ה. היינו ממ"ש שם שחוששין להשיטות שצדקה ניתן במחשבה. ממשיך הש"ך ואפשר דהכא מיירי שגמר בלבו שאותו סלע שחשב לא יהא לצדקה עד שיוציאנה, והוציא אחר בפיו דשניהם אינם כלום.

אבל ט"ז (ס"ק ב) חולק וכותב שאפילו אותו שנתכוין עליו א"צ ליתן, דומיא דפת חיטין ושעורים בסימן ר"י. ראיתו ממה שנפסק שם שאין הנדר חל עד שיוציא בשפתיו ויהיו פיו ולבו שוים, לפיכך היה בלבו לידור מפת חטים, והוציא בשפתיו פת שעורים, מותר בשניהם.

אבל דברי הט"ז צ"ע, דשמה מיירי בנדרו איסור שאינו במחשבה, ולכן אינו נאסר על מה שחשב להוציא בשפתיו, ומה שבאמת הוציא בשפתיו אינו מחייב משום דבעינן פיו ולבו שווין, ר"ל שאם אמר מה שלא חשב לאומרו, אין זה אמירה המחייבת, אבל כאן בנדרו צדקה הרי ניתן במחשבה, א"כ אע"פ שלא הוציא בשפתיו למה לא יתחייב במה שהחליט לתת.

התכוון לומר שלמים ואמר עולה

אבל יש להעיר גם על הש"ך מהא דתנן (תרומות ג, ח) המתכוין לומר תרומה ואמר מעשר, מעשר ואמר תרומה, עולה ואמר שלמים, שלמים ואמר עולה וכו', לא אמר כלום עד שיהיו פיו ולבו שוין. משמע שגם מה שחשב לא חל.

אמנם בתוספות (ערכין ה, א) בתירוצם הראשון כתבו "דלא אמר כלום" ממה שמוציא בפיו, אבל מה שבלבו הוי קיים. ולפי"ז ניחא דברי הש"ך שלכן על מה שחשב כן חל הנדר.

גמר בלבו להוציא בשפתיו

בספר טורי אבן (חגיגה י, א) באמת הק' למה במתכוון לומר עולה ואמר שלמים לא אמר כלום, ומשמע שאפילו עולה לא הוי הואיל ואין פיו שוה ללבו, ואמאי הא כיון דגמר בלבו לעולה דל מכאן דבור פיו משעה שגמר בלבו לעולה סגי, ותי' על פי הסוגיא דשבועות (כו, ב) דמק' לשמואל מהא דתניא בשפתים ולא בלב, גמר בלבו מנין ת"ל לכל אשר יבטא, ואמר'י הא גופיה קשיא אמר בשפתים ולא בלב והדר אמר גמר בלבו מנין, ואמר ר"ש ה"ק בשפתים ולא שגמר בלבו להוציא בשפתים ולא הוציא, גמר בלבו סתם מנין ת"ל לכל אשר יבטא, אלמא אפילו למאי דס"ד דשבועה בגמר בלבו סגי, אפ"ה אם גמר בלבו להוציא בשפתים ולא הוציא לאו כלום הוא, וה"נ בנתכוין לומר עולה ואמר שלמים, מיירי בכה"ג דגמר בלבו להוציא בשפתים עולה ואמר שלמים, משו"ה לא אמר כלום.

יש יד לצדקה

ועי' בהערות לטו"א (הערה סח) שהאמרי בינה רצה להוכיח כדברי הטו"א, מהא דמיבעיא בש"ס (נדריים ז, א) יש יד לצדקה או אין יד, היכי דמי כגון דאמר הדין זוזא לצדקה והדין, מי אמרינן כיון דאיתקש לקרבנות וכו', וע"כ איירי דאמר שהיה בלבו לצדקה, דאם אמר שהיה בלבו לנפקותא, ודאי מהימן שכך היה כוונתו, וכיון שגמר בלבו לצדקה יהיה חייב מדין צדקה במחשבה, אלא ודאי כיון דכוונתו היה להוציא בשפתים גרע.

היכא שהפה סותר למחשבתו

ובספר אפיקי ים (ח"א סי' כד) הביא בשם ה"גדול ממינסק" לדייק מרש"י (קידושין מא, ב) ד"ה שכן ישנן במחשב דלא כהטו"א, שרש"י פירש דקדשים איתנהו במחשבה כגון **בגמר בלבו לומר שור זה עולה**, הרי הוא עולה. משמע שאפילו אם התכוון לומר עולה עדיין איתנייהו במחשבה. וההיא דתרומות כבר פירש הר"ש שכששפתיו ולבו מכחישין זה את זה אז לא אזלינן בתר מחשבה, אבל אם לא מכחישי זה את זה מהני בתרומה וקדשים.

ועיי"ש (באפ"י) שיש נ"מ גדולה בין הטעמים היכא שמתכוון לומר על בהמה מסוים עולה ובטעות אמר על בהמה אחרת, שלפי הטו"א לא חל, משום שהתכוון שהקדושה תחול בדיבור, אבל לפי הר"ש שפיר יחול הקדושה על הבהמה הראשונה, משום שאין כאן סתירה למה שאמר. ועל פי זה פירש שם למה לגבי נדר נקט המשנה שהתכוון לומר שאיני נכנס לבית זה ואמר בית אחר, ולגבי קרבן נקט שהתכוון לומר עולה ואמר שלמים, ולא שהתכוון להקדיש בהמה זו והקדיש בהמה אחרת, ולהנ"ל ניחא דאז באמת חל הקדושה על הבהמה שרצה להקדיש משום דאין כאן סתירה למה שאמר.

ולפי"ז מיושבים דברי הש"ך בטוב טעם ודעת, שבציוור של הש"ך הוא התכוון לומר סלע זו לצדקה ובטעות אמר על סלע אחר, אז לפי האפיקי ים שפיר חל הנדר על הראשון משום שאין כאן סתירה למה שאמר בפה. ומכל זה מבואר שלא צריך שיחשוב בלבו הרי זה עולה, אלא די בזה שגמר בלבו לעשותו עולה, דבכל המקרים האלה שחשב לומר עולה, א"כ לא חשב בלבו הרי זה עולה, אבל החלטה לעשותו עולה שפיר יש.

[ג]

אמירתו לעניים כמסירה

האם יעקב נדר בפה

כתב האור החיים לבאר למה כתוב וידר יעקב נדר "לאמר", ופי' שהוציא הנדר בשפתיו כי זולת זה נדר בלב אינו נדר. וכבר השיג עליו הכלי חמדה שהרי צדקה ניתן במחשבה, ואפילו לפי השיטות שאין צדקה ניתן במחשבה, אבל לכו"ע הקדש ניתן במחשבה, וכאן אמר יעקב אבינו אעשר אעשרנו לך, שיש כאן נדר לשמים.

נדר על דבר שלא בא לעולם

ותי' הכל"ח שבנדריים כתיב לא יחל דברו, וכל היוצא מפיו יעשה, משמע דיבור אין מחשבה לא, וזה

שהקדש ניתן במחשבה אינו אלא משום שאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, א"כ יש כאן הקנאה ולא משום האיסורים.

אבל זה דווקא אם הקדיש דבר שהוא בעין אפשר לומר שקנה הקדש, אבל יעקב אבינו הקדיש דבר שלא בא לעולם, א"כ מצד אמירה לגבוה כמסירתו להדיוט אי אפשר, ורק מצד נדר אפשר להתחייב.

ואדרבה כל המקור שאפשר לידור דבר שלא בא לעולם הוא מיעז"ה, כמבואר ברמב"ם (ערכין וחרמין ו, לא - לג), שכתב וז"ל יראה לי שאע"פ שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אם אמר הרי עלי להקדישו הרי זה חייב להקדישו כשיבא לעולם, משום נדרו, ואם לא הקדיש הרי זה עובר משום בל תאחר, ולא יחל דברו, ומשום ככל היוצא מפיו יעשה, וכו'. ומוסיף הרמב"ם וראיה לדבר זה מה שאמר יעקב אבינו וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, ונאמר אשר נדרת לי שם נדר, וכתב הראב"ד שהראיה מיעקב ראייה היא, ולכן רק בדיבור פה היה שייך לנדור, ולא במחשבה.

קבל תענית במחשבה

מה שנוקט הכל"ח כדבר פשוט שמחשבה לא מועיל לנדר, רק להדין שאמירה כמסירה, נראה שבראשונים מבואר לא כך. שכבר הבאנו דברי ר"ת שגם נדרי תענית חלים במחשבה, והרא"ש הסביר שכמו גבי צדקה דרשינן מוצא שפתיך תשמור ומועיל גמר בלבו, ה"ה גבי תענית, דמחשבת הלב הוי כאילו הוציאו בפיו. הרי לן להדיא שמחשבה כדיבור, א"כ פשוט שמועיל גם לענין דבר שאינו מסוים.

אמירה לעניים כמסירה

ומה שכ' הכל"ח שהדין אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט לא קשור להדין נדר שיש בהקדש, אינו כ"כ פשוט. דהנה כידוע נחלקו הראשונים האם אמירה לעניים כמסירה, ובדעת הרי"ף נחלקו המחנה אפרים ומהרי"ט. דהנה כתב הרי"ף (ב"ק יח, ב) וז"ל: שמידי דאיתיה ברשותיה ואמר הרי הוא לעניים כבר זכו ביה עניי ולא מצי למהדר ביה, כדאמר בפ"ך זו צדקה ואמר רבא צדקה מיחייב עלה לאלתר דהא קיימי עניים. אבל ודאי אי בעי לשנויי ההוא מידי דיהב לעניים עד דלא אמטייה ליד גבאי במידי אחרינא דכוותיה מצי לשנויה, כדגרסי' בערכין (ו, א) אר"נ אמר רבה בר אבא אמר רב סלע זו לצדקה מותר לשנותו בין לעצמו בין לאחר ל"ש אמר זו ול"ש אמר עלי, ות"ר האומר סלע זו לצדקה עד שלא באת ליד גבאי מותר לשנותה משבאת ליד גבאי אסור לשנותה.

בשו"ת המהרי"ט (א, כב) הביא שיטת שו"ת הרשב"א (א, תקסג) דלא אמרינן אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט בהקדש עניים, שאינם כמקבלי מתנה, ויכול אדם לחזור בו. וכתב מהרי"ט שכן הוא שיטת הרי"ף, שכתב שכל דאיתיה ברשותיה ואמר הרי הוא לעניים כבר זכו בו עניים, מדאמר מר בפ"ך זו צדקה, משמע דמטעם נדר הוא דמחייב ולא מדין זכיות קנין, דאמירתה כמסירה היא. עוד הביא ראייה ממש"כ הרי"ף בהמשך דבריו דאי בעי לשנויי ההוא מידי דיהיב לעניים במידי אחרינא דכוותיה מצי לשנויי, ואי ס"ל דאמירה לעניים כמסירה היא אמאי יהא יכול לשנותו מאותן עניים במידי אחרינא, הא זכו בו עניים, דאילו מסר לידן ודאי לא היה יכול לחזור בו באמירה נמי כיוצא בה.

אבל המחנה אפרים (צדקה סי' ב) מוכיח מלשון הרי"ף שכתב אבל מידי דאיתיה ברשותיה, ואמר הרי הוא לעניים, כבר זכו ביה עניי, ולא מצי למהדר ביה כדאמר בפ"ך זו צדקה, משמע שזכה ממש.

אז לפי המחנה אפרים יוצא שלפי הרי"ף המקור שאמירה כמסירה הוא משום דכתיב בפ"ך - זו צדקה, כמ"ש הרי"ף להדיא, וזה דלא כדברי הכל"ח, אבל לפי המהרי"ט אין ראייה, דלדבריו הרי ס"ל להרי"ף שאין כאן אלא נדר.

שיטת המחבר לענין אמירה לעניים

בעיקר הנידון האם אמירה לעניים כנתינה יש לדון בשיטת המחבר, שהרי כתב (יו"ד רנח, יג) שהאומר חפץ פלוני אני נותן לצדקה בכך וכך, והוא שוה יותר, אינו יכול לחזור בו. וכתב עליו הרמ"א דכל אמירה שיש בה רווחא לצדקה, אמרינן ביה אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט. (משמע דווקא באומר על חפץ מסוים אמרינן אמירה כמסירה, כדברי הכל"ח, אבל עדיין אין ראייה מכאן שזה שצדקה ניתן במחשבה שייך רק מטעם אמירה לעניים כמסירה).

ולקמן (סי' רנט, א) כתב המחבר שהאומר סלע זו לצדקה, או שאומר הרי עלי סלע לצדקה, והפרישו, עד שלא בא ליד הגבאי יכול לשנותו, בין ללוותו לעצמו בין ללוותו לחבירו, ויפרע אחר תחתיו, משבא ליד

גבאי, אסור ללוותו, בין לו בין לאחר בין לגבאי. ואם איתא שאמירה כמסירה למה יש הבדל בין אם בא ליד גבאי או לא, הרי בכל אופן כבר קנה העניים.

שוב מצאתי שכן הק' בספר מחנה אפרים (שם), ועיי"ש שבדברי הרא"ש בתשובה (כלל נ"ח) והטור (ה' צדקה) נראה דס"ל דעניים קונים באמירה בלחוד, והק' א"כ היאך כתב הרא"ש (פ"ק דב"ב) והטור (סי' רנ"ט) דהאומר סלע זו לצדקה יכולים לשנותה למצוה אחריתי, מכיון דכבר זכו בו עניים.

ותי' המח"א שדוקא באומר סלע זו לעני פלוני זכה אותו עני באמירה, כיון שמקנה זה לעני ידוע, א"נ כשמקנה לגבאי עניים שידו כיד עניים דהזוכה הוא הגבאי והרי הוא מבורר, אבל באומר סלע זו לעניים שאינם מבוררים אינם זוכים באמירה, דלא תהא אמירה גדולה ממסירה, ובכה"ג בהדיוט אפילו מסר לחברו ואמר ליה זכה למי שיצא ראשון לא זכה. והברייתא דערבין דקתני סלע זו לצדקה דיכול לשנותה למצוה אחריתי, ולא אמרינן כבר זכו בה עניים, מיירי במקדיש לעניים סתם שאינם מבוררים, ונהי דהוקצה אותו סלע לעניים משום בפ"ך זו צדקה, מכל מקום כיון דעדיין לא זכו בו עניים זכיה ממש, שהרי אינם מבוררים ואין אתה יכול לחייבו אלא משום אמירתו לגבוה, הרי זה יכול לשנותו למצוה אחרת דזה נמי הוי לגבוה.

ובדעת הרי"ף כתב המחנה אפרים שאפילו באומר סלע זו לצדקה אע"פ שלא זיכה אותה לעניים ידועים, ואין שום עני יכול לתובעה ממנו דלכל א' מצי לומר ליה לא לדידך יהיבנא אלא לחברך, מכל מקום לא יכול למהדר, ואי בעי מהדר מוציאין מידו כדון מתנות כהונה שמוציאין מידו משום דממונא דכהני ניהו, הכא נמי כי אמר סלע זו לעניים באמירה בעלמא זכו בה עניים ונעשה ממונא דעניים כמו פיאה שאם אמר ערוגה זו נמי יהא פיאה נעשה אותה ערוגה נמי פיאה.

שיטת הרמ"א

ועי' בשו"ת הגרע"א (מהדו"ק סי' קמו) שכתב שדעת הרמ"א שאמירה לעניים אינו כמסירה, ומביא ראיה ממש"כ בשו"ע (יו"ד סי' רנח, ז) דהמקדיש שט"ח צריך כתיבה ומסירה. והיינו כדעת הרשב"א דבצדקה לא אמרינן אמירתו לעניים כמסירתו להדיוט דמי. ועל פי זה מסביר למה כתב הרמ"א (חז"מ רנב, ב) שמי שנשבע או נדר ליתן לפלוני כך וכך, ומת ולא נתן, יורשיו פטורין ואין בזה משום מצוה לקיים דברי המת. ואע"פ שיש כאן נדר לצדקה, רק עליו מוטל לשמור מוצא שפתיו דבפ"ך זו צדקה, ואין היורשים מחוייבים לקיים נדרו ושבעתו. ואם איתא דאמירתו כמסירה אז הכסף כבר שייך להעני, א"כ גם היורשים חייבים לתת להם.

וכ"כ הקצות החושן (שם ס"ק ה) שנדר לעניים אינו עושה קנין, משום דלא אמרינן אמירה לגבוה כמסירה להדיוט אלא בקדושת הגוף או בקדושת בדק הבית, אבל נודר לעניים אינו אלא שמחוייב לקיים נדרו, משום דכתיב (דברים כג, כד) בפ"ך זו צדקה, וכיון דמת אין היורשין צריכין לקיים נדר אביהן, ואפילו אומר הרי זו לעניים.

דבר מסוים

מה שהביא הגרע"א מדברי הרמ"א שאין היתומים חייבים לקיים נדר של אביהם, דלא אמרינן אמירה לעניים כמסירה, ראיתי בספר אורח צדקה שיש לדחות הראיה על פי מש"כ הערוה"ש (שם סעיף ה) שהטעם משום שלא נדר בחייו שחפץ זה הוא לפלוני, דאילו נדר בלשון זה היה חל הנדר, אבל כשנדר ליתן ועדיין לא נתן חל הנדר על בניו.

ומה שהביא ראיה מזה שמקדיש שטר חוב צריך כתיבה ומסירה, יש לדחות על פי מש"כ בביאור הגר"א (שם ס"ק כג) שהטעם הוא משום דגוף השטרות אינן ממון, והחוב א"י להקדיש, א"כ אפילו אם אמירה כמסירה א"א בשטר חוב.